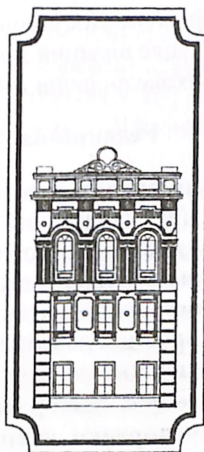

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ВІСНИК

**Харківської державної
академії культури**

Випуск 4

Збірник наукових праць

Бібліотека ХДАК

інв. № 438804

Харків – ХДАК

2001

8. Швецова-Водка Г.Н. Место библиографии в системе социальных коммуникаций // Книга: Исслед. и мат. – 1998. – Сб. 75. – С. 46-62.
9. Энциклопедия книжного дела / Ю.Ф. Майскурадзе, А.Э. Мильчин, Э.П. Гаврилов и др. – М.: Юристъ, 1998. – 536 с. (Книжное дело).

Надійшла до редколегії 14.11.2000 р.

УДК 008.2.000.141

В.А. МАРКОВА

ПАРАДОКСИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Висвітлюються протиріччя між баченням майбутнього та історичною свідомістю, притаманною людині сучасній

Чи є людина сучасна людиною історичною? Таке запитання виникає під тиском істерії «кінця», розпочатої напередодні ХХ ст., яка привела людину сучасну в стан розгубленості: «... коли модерн розчарується у швидкому здійсненні своїх утопічних очікувань, він впадає в апокаліпсичний відчай, коли ж і тут настає розчарування – тому що апокаліпсис не настає, модерн виявляється приреченим на нігілізм» [3, с. 34].

Зазначені процеси добре характеризує метафора пісочного годинника. Тонким струмочком, неквапно сиплються піщинки, відраховуючи перші хвилини існування шойно народженої культури, що ще відчуває свій могутній потенціал. Але ось вже майже весь пісок пересипався, потенціал вичерпаний, а останні піщинки приводять в стан розпачу – це й є кінець. Історія закінчилася. Апокаліпсис не наступив. Далі – розгубленість, невпевненість. У ситуації з пісочним годинником, зазвичай, чиясь рука перевергає його, і все починається спочатку. А тому сучасний стан культури більшістю культурологів характеризується як стан кінцевої завершеності. Що далі? Така ситуація дає простір для виникнення утопій.

В останні десятиріччя стала поширеною утопія інформаційного суспільства (О. Тоффлер, М. Маклюєн). М. Маклюєн побудував типологію культур, спираючись на зміну панування тих чи інших засобів зв'язку. Засоби зв'язку задають спосіб кодифікації реальності та інтенсифікують діяльність того чи іншого органу чуття. З появою нового засобу комунікації між ним та попереднім розгортається війна, під час якої визволяється велика кількість енергії, відбувається комунікаційний вибух, баланс людських органів чуття порушується і відбувається заміна пануючого засобу передачі інформації. Таким чином, уся історія – це

низка «галактику», що змінюють одна одну. Так, епоху «дописьмового варварства» змінило «тисячоліття фонетичного письма», а потім панування «Гутенбергової галактики» і, нарешті, «Галактика Марконі» – сучасна електронна цивілізація [15].

Слід зазначити, що сама ідея співвідношення і взаємозалежності сприйняття історії та розвитку різних форм комунікації не нова. Подібні думки ми знаходимо у Шпенглера. У своїй спробі дати універсальне, глобальне пояснення процесам світової культури, відтворити окремі культурні світи в їх цілісності, Шпенглер для кожної культури виділяє «прасимвол», що проявляється в усіх її елементах, і накидає на всю картину життя і діяльності епохи мережу символів, пов'язаних з «прасимволом». Символи – це певні образи, в яких виражає себе культура, їх численні ряди, пов'язані один з одним, охоплюють усі прояви духовного життя епохи, і таким чином відбувається відтворення цілісності культури. Одним з таких символів у Шпенглера є книга. Сприйнятливість культур до книжності Шпенглер ставить у взаємозалежність від наявності історичної свідомості в певній культурі. Антиісторичним культурам (антична та індійська) протистоять культури з розвинутою історичною свідомістю (єгипетська, китайська, фаустівська). Для антиісторичних культур характерною є первинність усного слова на відміну від культур з розвинутою історичною свідомістю, де кожна подія повинна фіксуватися. «Прасимволу» античності – статуарно-миттєвого тіла безумовно відповідає голос, що забезпечує повноту присутності і невід'ємна від його носія. Переживання простору, як «прасимвол» фаустівської культури, породжує свій символаріум, в якому поряд з готичними спорудами, парусним мореплаванням, походами вікінгів, винаходом пороху як далекобійного знаряддя, присутній і винайдення книгодруку як далекобійного письма [10]. Взаємозалежність історичності культури та сприйнятливості її до письмово фіксованого слова розглядалася також у працях С. Аверінцева, Ю. Лотмана [1; 4]. Таким чином, дихотомія слово/буква співвідноситься з дихотомією космологічна свідомість/історична свідомість. Б. Успенський визначальними ознаками космологічної свідомості вважає співвіднесеність подій з першоосною, вихідним станом, який немовби ніколи не закінчується, його еманції відчуваються в будь-який час, події повторюються, відтворюються, відчуття часу є циклічним. Історичній свідомості притаманна оцінка подій з точки зору майбутнього, яким воно бачиться в даний момент, причино-наслідковий зв'язок подій, лінійність у сприйманні часу [8]. Усі названі автори наполягають на тому, що незважаючи на перевагу того чи іншого типу свідомості у певних культурах, все ж характерним є їх співіснування. Так, культурі античності класичного періоду була більш притаманна космологічна свідомість, але стадія елінізму вже характери-

зується поступовим витісненням її історичним типом свідомості. Згідно з цим трансформується і ситуація у світі книжності: на зміну «мудрецьві» приходять «вчений-книжник». Зважаючи на дані положення, варто зробити спробу аналізу футурологічних прогнозів щодо впливу нових інформаційних технологій на розвиток суспільства в контексті історичної свідомості.

Проголошений вступ світового товариства у стадію інформаційного суспільства спричинив виникнення цілої низки прогнозів щодо впливу нових інформаційних технологій на суспільні процеси. Маклюєн вважав, що панування електронних засобів зв'язку «нанесе удар» по індивідуалізму, який став можливим в умовах «Гутенбергової галактики», коли людина набула можливість одержувати знання віч-на-віч з книгою. Електронні ж засоби зв'язку, ліквідувавши часово-просторові бар'єри, об'єднують людство, перетворюють його на співучасника всього, що відбувається в світі. Мережа електронних засобів комунікації стає єдиною нервовою системою людства, об'єднане таким чином, воно утворює єдине тіло. «У нашій цивілізації книга подібна до тіла, оскільки певна інформація займає місце в просторі, володіє щільністю, інертністю, непроникливістю для інших тіл. Але якщо інформація вичитується-відокремлюється від тіла і починає мандрувати у формі будь-яких кодових матриць або електронних пучків, перебігаючи з екрана на екран, то саме тіло, як тримірний просторовий об'єкт, сприймається вже як пережиток минулих епох. Зі зникненням книги починає зникати і тіло» [13]. Єдність суспільства на основі електронних засобів, за думкою Маклюєна, знову сприятиме відродженню родинно-племенної спільноти, в якій людина існувала в резонуючому світі одночасних зв'язків, і весь світ стане не більшим селом.

Підтвердження означених процесів Маклюєн вбачав також у поступовому усуненні вербального образу і заміні його візуально-акустичним. «Панування кінематографу повернуло нас на 3000 років назад у довербальний світ візуально-акустичних метафор» [14, с.17]. Центр інформаційної цивілізації, на думку Маклюєна та Тоффлера, переміститься у будинок, оскільки всі процеси життєдіяльності (робота, купівлі, розваги, знайомства, спілкування) можна здійснювати за допомогою комп'ютера.

Зважаючи на те, що деякі риси нової цивілізації вже дають про себе знати, проєкти Маклюєна, зроблені майже 40 років тому, знайшли значну кількість апологетів. Найбільш поширеною є теза про об'єднання людства завдяки новим засобам комунікації у єдину спільноту, і тому все частіше можна прочитати про народження нової цивілізації планетарного масштабу, в основі якої будуть лежати загальнолюдські цінності. Деякі науковці підтримують тезу щодо анахронічної природи нової цивілізації, і пропонують шукати майбутнє в глибинній архаїці [2].

Варто розглянути зазначені концепти з точки зору історичної свідомості, бо сама наявність футурологічних прогнозів є вже переконливим свідченням того, що сучасному стану цивілізованого суспільства відповідає історичний тип свідомості, космологічний же тип – лише бажаний образ. Таке протиріччя є характерним для людини цивілізації, доречним тут буде згадати Ніцше: «Подивися на стадо, що пасеться біля тебе: воно не знає, що таке вчора, що таке сьогодні, воно скакає, жує траву, відпочиває, переважує їжу, знову скакає, і так з ранку до ночі і з дня в день, тісно прив'язане в своїх radoцax та в своєму стражданні до стовбура миті і тому не знаючи ні меланхолії, ні пересиченості. Видовище це для людини дуже тяжке, оскільки вона гордиться перед твариною тим, що вона людина, і одночасно ревнивим оком дивиться на його щастя – бо вона, подібно до тварини, бажає лише одного: жити, не знаючи ні пересиченості, ні болю, але прагне до цього безуспішно, бо бажає цього не так, як тварина» [7, с. 161].

Апологети цивілізації планетарного масштабу не зважають той факт, що процеси, означені Маклюєном, зітруть культурні відмінності, а на утворену одноманітну цілісність, як на закриту систему, буде розповсюджуватися другий закон термодинаміки, і кінцевим результатом означеної утопії стане ентропія, до речі, гарно зображена в однойменному оповіданні «класика» американського постмодернізму Т. Пінчона як нескінченна нудна вечірка. Майбутнє у виконанні Маклюєна не може не викликати асоціації з текстом із «Дао де цзин»: «Хай держава буде маленькою, а населення – рідким. Якщо в державі є різні знаряддя праці, не потрібно їх використовувати. Нехай люди до кінця свого життя не йдуть далеко із своїх міст. Якщо в державі є човни та колісниця, не слід їх використовувати. Навіть якщо маються воїни, не потрібно їх виставляти. Нехай народ знову навчиться плести вузлики та використовувати їх замість письма. Нехай їжа буде смачною, одяг красивим, житло зручним, а життя радісним. Нехай сусідні держави дивляться одна на одну, слухають одна в одної півнів та гавкіт собак, а люди до самої старості та смерті не відвідують один одного» [6, с. 40]. Й те, що у Лао-Цзи пропонується як ідеальний устрій суспільства, стає антиутопією для культури з історичним типом свідомості.

А тому ще одною реакцією на зазначені прожекти є стан занепокоєння. Так, Ф. Фукуяма в майбутньому передбачає «кінець історії», під яким він розуміє зняття протиріччя у західному світі, що тривалий час був плацдармом історії. Стурбованість Фукуяма викликає насамперед той факт, що для такої надісторичної ситуації характерною є смерть живої культури. Закінчується стаття запитанням з надією на те, що «сама ця перспектива багатоговікової нудьги примусить історію взяти ще один, новий старт?» [9, с. 148].

Слабке місце у концепції Маклюєна є саме те, що він декларує повернення до архаїки, спираючись, як людина сучасності, на концепти історичної свідомості. Його архаїка не має головного – відчуття сакрального. Виправляє означений недолік утопія ONECITY Білла Інслі, що була представлена в 1984 р. у Гуттенхеймовському музеї Нью-Йорка, у вигляді архітектурних малюнків та пояснювальної записки, що відноситься до грандіозного проекту міста на 400 мільйонів жителів (усе населення США). За прогнозом Інслі старі міста швидко руйнуються, і в близькому майбутньому перестануть функціонувати як поселення. Тоді люди на незабудованих землях збудують одне місто у «розпачливій спробі забезпечити своє виживання у новій міській спільності»[6, с. 29]. Процеси виробництва і управління, звісно, будуть комп'ютеризовані. У центрі міста розташовуватиметься «Матова Бібліотека, пустий та заборонений лабіринт, що зберігатиме спиритуальні таємниці Града, нестримно приваблюючий городян, але закритий для них реально та духовно»[6, с. 29]. Відрадно те, що реалізація даної утопії передбачається в постмодерністському дусі, і на більше ніж метафору вона не претендує – після закінчення будівництва місце повинно бути залишено, щоб час і стихії прийняли за його знищення, але легенди про нього повинні пережити його матеріальне існування.

Ще одним важливим наслідком втілення в життя нових засобів комунікації, на які вказує Маклюєн, є той факт, що «засіб повідомлення – саме повідомлення». Комп'ютер впливає на свідомість тим, що згідно з власним устроєм структурує і кодифікує реальність. Окрім того, володіння інформацією надає владу. Тому реальну стурбованість викликає можливість контролю над інформаційними системами з боку певних груп. У протиположності такої можливості виникають наступні утопії.

Так, видатний семіотик, письменник, а ще людина, стурбована інформаційними процесами сучасної цивілізації, Умберто Еко, у рідній Болоньї реалізує проект «Мультимедійна Аркада», мета якого – змінити суспільство завдяки забезпеченню кожному громадянину гарантованого доступу до ресурсів Інтернету. Комплекс передбачався як мережа з 50 терміналами, що обслуговуються викладачами, техніками, бібліотекарями, і включав публічну мультимедійну бібліотеку, комп'ютерний тренувальний центр, вхід до Мережі. Еко розглядає зазначений експеримент як пілотний для всесвітнього поширення бібліотек високої технології. На відміну від Маклюєна, Еко вважає електронне суспільство – суспільством одиноких людей, а тому одне з завдань «Мультимедійної Аркади» – «витягти людей з їх домів і – чому б ні? – кинути їх в обійми один одного» [11]. Більш реалістично Еко ставить до співвідношення різних форм комунікацій. На його думку, книга, телебачення та комп'ютер мають настільки

різні функції, що в майбутньому їм гарантоване лише мирне співіснування і взаємо доповнення [12].

Пригадаємо, що для типу історичної свідомості характерно оцінювати події з позиції майбутнього, такого яким воно уявляється зараз. Тобто наведені прогнози, безумовно, стосуються більше сучасності, ніж здатні вказувати пророцтва. І саме тому варто до них прислухатися.

По-перше, привертає увагу проблематичність у ставленні до Часу, що є характерною ознакою постмодерністської культури, пов'язаної зі зневірою в ідеали та цінності попередньої доби з її вірою в прогрес, в історію як цілеспрямований лінійний рух. А саме тому виникає і туга за теперішнім. «Теорія кінця історії, яка наробила скільки шуму насправді означає, що історія залишилася без кінця. Позбавившись апокаліптичної точки – чи то атомної війни чи панування комунізму, наша культура опанує новий для себе час – теперішній» [2, с. 19]. Тенденції опанування сучасним нині в культурі безумовно є. Так, вихідна формула інформаційного суспільства – забезпечення доступності для кожного його члена всієї сукупності суспільно значущих знань у потрібний час, у будь-якому місці, в необхідному обсязі і в потрібній формі. Але навіть для високорозвинутих країн сьогодні це лише ідеал. Щоб знаннями забезпечити, спочатку їх слід зібрати і зберегти. Саме проблемою збереження знань в умовах надто рухливих нових форм комунікації стурбоване сучасне суспільство. А тому, ні про яке повернення до космологічного типу свідомості йтися не може.

По-друге, ідея «електронних селищ» – ніщо інше як туга сучасної одинокі людини за втраченою єдністю, а впровадження нових форм комунікації – електронних, – лише спроба подолати «дискретність», «фрагментарність», «розсіювання», «хаотичність» постмодерністського стану культури. Проявом того ж самого є й ідея співучасті в подіях усього світу завдяки засобам масової інформації. На жаль, в часи, коли в сучасній трагедії « гине не герой, а гине хор » (Й. Бродський), засоби масової інформації роблять нас не співучасниками, а глядачами, оскільки від співучасника потребується як мінімум співчуття, події ж, що сприймаються через засоби масової інформації, здатні викликати лише відчуття ірреальності, гри.

А тому людина сучасна як людина історична приречена жити під тягарем минулого й з надією дивитися у майбутнє, і саме це й є її теперішнім. Та чи можливо затримати цю мить?

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверинцев С. *Поэтика ранневизантийской литературы*. – М.: CODA, 1997. – 342 с.
2. Генис А. *Вавилонская башня: Искусство настоящего времени. Эссе*. – М.: Независимая газета, 1997. – 256 с.

3. Козловски П. *Культура постмодерна*. – М.: Республіка, 1997. – 240 с.
4. Лотман Ю.М. *Внутрі мислячих миров: Человек – текст – семиосфера-история*. – М.: Языки рус. культуры, 1996. – 447 с.
5. Манин Ю.И. *Архетип пустого города// Arbor Mundi: Мировое древо*. – 1992. – № 1.
6. *Мудрецы Поднебесной: Сб.* – Симферополь: Реноме, 1998. – 377 с.
7. Ницше Ф. *О пользе и вреде истории для жизни // Ф. Ницше. Сочинения: В 2-х т. Т. 1.* – М., 1996.
8. Успенский Б.А. *История и семиотика (Восприятие времени как семиотическая проблема) // Б.А. Успенский. Избр. тр.* – М., 1996. – Т. 1. – С. 10-70.
9. Фукуяма Ф. *Конец истории? // Вопр. филос.* – 1990. – № 3.
10. Шпенглер О. *Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Геистальт и действительность*. – М.: Мысль, 1993
11. Еко У. *Под Сетью: Интервью Ли Маршалла // Искусство кино*. – 1997. – № 9.
12. Еко У. *От Интернета к Гуттенбергу: текст и гипертекст // Интернет*. – 1998. – № 6/7.
13. Эттейн М. *Книга, ждущая авторов // Иностр. лит.* – 1999. – № 5. – С. 219.
14. M.Mcluhan *Counterblast*, Harcourt, 1969.
15. M.Mcluhan *The Gutenberg Galaxy*. Toronto, 1962.

Надійшла до редколегії 20.09.2000 р.

УДК 130.2:019.911

О.О. АДАЙКІНА

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ ЦІЛІСНОГО БІБЛІОГРАФІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Художня культура розглядається в змістовному діяльнісному, інформаційному аспектах; наголошується на необхідності цілісного бібліографічного забезпечення галузі

Детермінована суспільним буттям, об'єктивними соціальними процесами, розвиваючись відносно самостійно, підпорядковуючись загальносоціологічним законам, художня культура, водночас, розвивається і за своїми специфічними, внутрішніми законами. Дотримуючись цієї домінуючої точки зору на відносну самостійність художньої культури і вибудовуючи на цій основі концепцію цілісного бібліографічного забезпечення галузі, розглянемо докладніше об'єкт в змістовному, діяльнісному, інформаційному аспектах.

Змістовний аспект поняття «художня культура». У вітчизняній соціологічній і культурологічній літературі набуло поширення визначення